

PEDAGOGLARNING KASBIY INTELLEKTUAL SALOHIYATI DARAJASINI ANIQLASH MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

Boltayeva Qambara Abdullayevna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyati darajasini aniqlashning ilmiy-nazariy asoslari, mezonlari va ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Pedagog kasbiy faoliyati samaradorligini belgilab beruvchi intellektual omillar, jumladan, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati, innovatsion yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda refleksiv kompetensiyalar mazmuni yoritib berilgan. Shuningdek, kasbiy intellektual salohiyatni baholash darajalari (yuqori, o'rta, past) va ularni aniqlash ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari pedagog kadrlar tayyorlash sifati va ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: pedagog, kasbiy intellektual salohiyat, baholash mezonlari, ko'rsatkichlar, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, innovatsion faoliyat, refleksiya, kasbiy mahorat, pedagogik faoliyat samaradorligi.

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi talablarining keskin o'zgarishi, pedagoglarning kasbiy va intellektual salohiyatini yangi darajada rivojlantirishni taqozo qilmoqda. Ta'lim transformatsiyasi sharoitida pedagogning professional faoliyati faqat bilim berish bilan cheklanmay, innovatsion yondashuvlarni qo'llash, murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish va o'zini refleksiv tarzda boshqarish qobiliyatini talab qiladi. Shu munosabat bilan kasbiy intellektual salohiyat pedagoglarning samarali faoliyatini ta'minlovchi asosiy tarkibiy omilga aylanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiyalash, oliy ta'lim muassasalarida rivojlangan mamlakatlar ta'lim standartlari talablariga javob beradigan raqobatbardosh, kreativ fikrlovchi mutaxassis-kadrlarni tayyorlashga qaratilgan o'qitish jarayonini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Binobarin, ta'limni rivojlantirish uchun "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari va imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish", "ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish"l

kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Natijada texnologik ta'lim yo'nalishining umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini virtual reallik qonuniyatlari asosida o'qitishda kasbiy, metodik va integrativ bilimlar (vizuallashtirilgan ma'lumotlar banki, virtual laboratoriya, umumkasbiy xarakterdagi intellektual topshiriqlar tizimi) asosida talabalarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirishga oid tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mavzu metodologiyasi. Mamlakatimizda xalqaro standartlar asosida yuqori malakali o'qituvchilar tayyorlashning sifatini oshirish, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'quv dasturlarini keng joriy qilish, uzluksiz ta'lim sohasi o'qituvchilari va pedagog kadrlarini ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilgan tadbirlar o'quvchilarning ta'lim olishlari va o'qituvchilarning faoliyat yuritishlari uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy ijtimoiylashtirish jarayonlarini interfaol ta'lim ustuvorligi asosida takomillashtirish zarurati mavjud. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish" kabi muhim vazifalar belgilangan.

Tadqiqot asosida **kasbiy intellektual salohiyat** tushunchasi pedagogning kognitiv, motivatsion va refleksiv komponentlarini o'z ichiga oladi va ularning o'zaro uyg'unlashuvi pedagogning professional mukammalligini belgilashi aniqlashtirildi. Bunda akmeologik yondashuv pedagogning uzluksiz rivojlanishi va eng yuqori professional darajaga erishish jarayonini nazariy jihatdan asoslaydi. Akmeologiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. **Subyektivlik tamoyili** - pedagog o'z kasbiy rivojlanishini ongli boshqaruvchi faol subyekt sifatida qaraladi.
2. **Akmeologik yo'naltirilganlik** - kasbiy yetuklikning eng yuqori darajasiga erishishga intilish.
3. **Refleksivlik** - pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishi va o'zini baholash qobiliyati.
4. **Integrativlik** - bilim, ko'nikma, motivatsiya, qadriyat va refleksiya komponentlarining uyg'unligi.

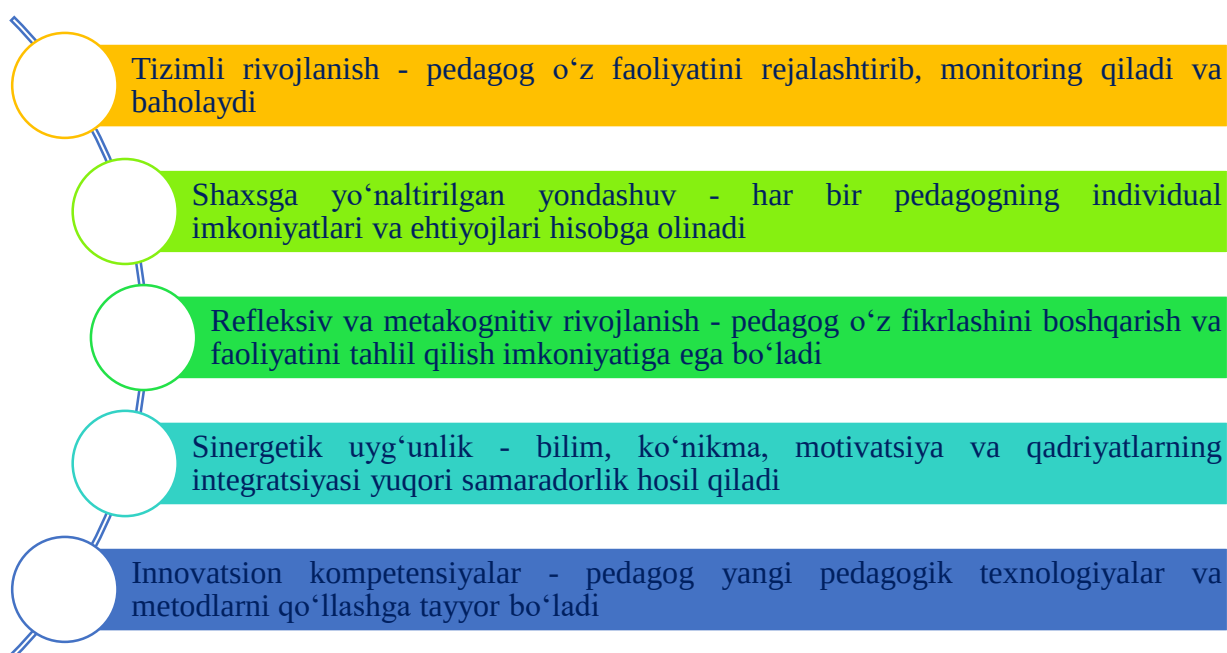
5. **Individual trajektoriya** - har bir pedagogning shaxsiy rivojlanish yo'lini belgilash.

Ushbu tamoyillar pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirish jarayonini tizimli va ongli boshqariladigan faoliyat sifatida tashkil etadi.

Kasbiy intellektual salohiyat pedagogning professional faoliyatida muvaffaqiyatli qarorlar qabul qilishi, ijodiy yondashuvlarni qo'llashi va murakkab vaziyatlarga moslashish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

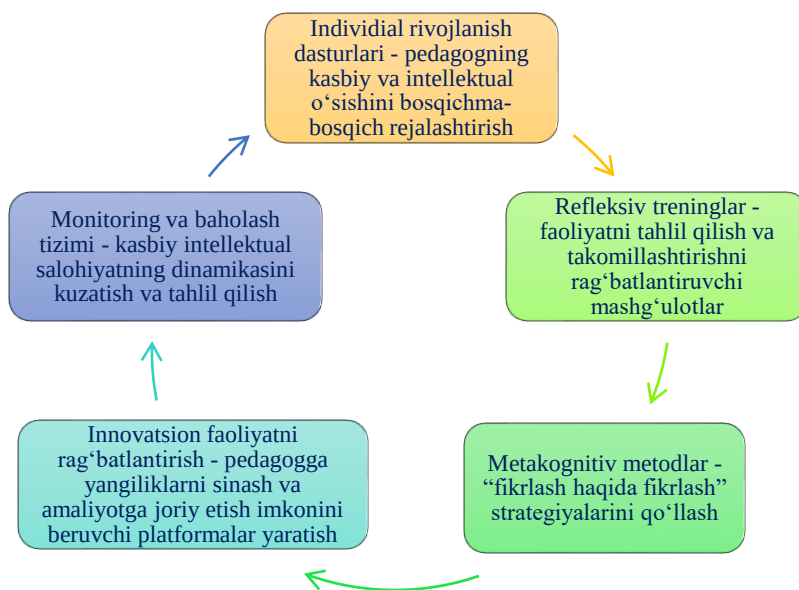
- bilim komponenti - nazariy bilim, fanning asosiy tamoyillari, ilg'or pedagogik va psixologik yondashuvlar.
- ko'nikma komponenti - darsni samarali rejalashtirish, interaktiv metodlarni qo'llash, baholash va monitoring.
- metakognitiv nazorat - o'z fikrlash jarayonini boshqarish va baholash.
- motivatsion komponent - ichki motivatsiya va kasbiy qadriyatlarning uyg'unligi.
- refleksiv komponent - faoliyatni tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish qobiliyati.

Bu komponentlarning uyg'unlashuvi pedagogning intellektual barqarorligini, ijodiy va innovatsion yondashuvini ta'minlaydi. Akmeologik yondashuv pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirishda quyidagi jihatlarni ta'minlaydi (1-rasmga qarang).



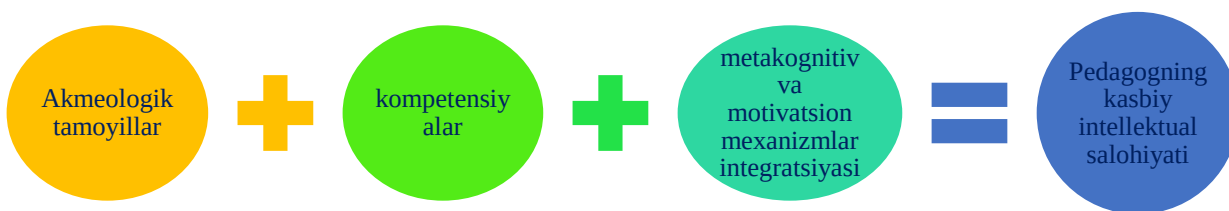
1-rasm. Pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuvning imkoniyatlari

Shu asosda akmeologik yondashuv pedagogning kasbiy o‘rinish jarayonini ongli, boshqariladigan va yuqori natijalarga yo‘naltirilgan faoliyat sifatida tashkil etadi. Akmeologik yondashuvga asoslangan metodik chora-tadbirlar quyidagilardan iborat (2-rasmga qarang).



2-rasm. Akmeologik yondashuvga asoslangan metodik chora-tadbirlar

Ushbu metodik chora-tadbirlar pedagogning intellektual labilligini, kreativ tafakkurini va kasbiy barqarorligini kuchaytiradi. Nazariy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirish “akmeologik tamoyillar + kompetensiyalar + metakognitiv va motivatsion mexanizmlar integratsiyasi” orqali amalga oshiriladi (3-rasmga qarang).



3-rasm. Akmeologik tamoyillar + kompetensiyalar + metakognitiv va motivatsion mexanizmlar integratsiyasi

“Akmeologik tamoyillar + kompetensiyalar + metakognitiv va motivatsion mexanizmlar integratsiyasi”¹ - bu pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini tizimli rivojlantirish modelining asosiy konseptual qatlami hisoblanadi.

Metakognitiv va motivatsion mexanizmlar - pedagogning o‘z fikrlashini boshqarish, qaror qabul qilish va kasbiy motivatsiyasini uyg‘unlashtirish qobiliyatini ta’minlaydi:

- Metakognitsiya: “fikrlash haqida fikrlash” orqali faoliyatni tahlil qilish;
- Refleksiv nazorat: xatolarni aniqlash va tuzatish;
- Ichki motivatsiya va qadriyatlar tizimi: pedagogning kasbiy identifikatsiyasi va intellektual barqarorligi.

Integratsiya natijasi ushbu uchta komponentning uyg‘unlashuvi **pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini** maksimal darajada rivojlantiradi, uning innovatsion, moslashuvchan va refleksiv faoliyatini ta’minlaydi. Shu orqali pedagog **akmega yo‘naltirilgan professional o‘shish, kompetensiyalarning sinergetik uyg‘unligi, va uzluksiz intellektual rivojlanishga** erishadi. Kontseptual model quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

- shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (individual trajektoriya);
- refleksiv nazorat va metakognitiv monitoring;
- bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- innovatsion va kreativ faoliyatni rag‘batlantirish;
- motivatsion va qadriyatlarga asoslangan komponentlar;
- sinergetik uyg‘unlik natijasida intellektual barqarorlik.

Ushbu model pedagogning professional yetuklikka erishishida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyati - bu bilim, ko‘nikma, metakognitiv nazorat, motivatsiya va refleksiya komponentlarining sinergetik uyg‘unligi bo‘lib, pedagogning innovatsion va moslashuvchan faoliyatini ta’minlaydi. Akmeologik yondashuv pedagogning kasbiy rivojlanishini tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va refleksiv jarayon sifatida nazariy asoslaydi. Pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirishda metakognitiv, refleksiv va innovatsion metodik chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Akmeologik prinsiplar asosida kompetensiyalar integratsiyasi pedagogning professional mukammalligini va

ta'lim transformatsiyasi sharoitida yuqori samaradorligini kafolatlaydi.

Tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida “Akmeologik yondashuv asosida pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini rivojlantirish” mavzusida ilmiy metodik tavsiyalar tayyorlandi. Tavsiyalar dissertatsiya va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun rasmiy uslubda, bosqichma-bosqich va amaliyotga yo'naltirilgan shaklda keltirilgan (5-ilogaga qarang). Akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar pedagogning kasbiy intellektual salohiyatini uzluksiz, tizimli, refleksiv va shaxsga yo'naltirilgan tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Tavsiyalar pedagogni akmeologik yo'naltiradi, metakognitiv va kreativ salohiyatini kuchaytiradi, shuningdek ichki motivatsiya va kasbiy qadriyatlarni uyg'unlashtiradi. Ushbu metodik chora-tadbirlar ta'lim sifatini oshirish, pedagogning professional barqarorligini ta'minlash va ta'lim transformatsiyasiga moslashuvchanligini oshirishga yordam beradi.

Quyida OECDning kompetensiyaviy modeli hamda Howard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasiga tayangan holda pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini aniqlash mezonlari va ko'rsatkichlarini ilmiy-nazariy yondashuvlar (kompetensiyaviy yondashuv, ko'p intellekt nazariyasi, refleksiv pedagogika) asosida tizimlashtirilgan holda jadval ko'rinishida taqdim etdik (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini aniqlash mezonlari va ko'rsatkichlari

Mezoni (komponent)	Mazmuni	Asosiy ko'rsatkichlari	Baholash usullari
Kognitiv (bilimiy) mezon	Fan, pedagogika va psixologiya sohasidagi chuqur nazariy bilimlar	– Fan mazmunini mukammal bilish – Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tushunish – Analitik va tanqidiy fikrlash	Test, suhbat, yozma ishlar, diagnostik topshiriqlar
Metodik- me'yoriy mezon	Ta'lim jarayonini loyihalash va	– Darsni innovatsion asosda rejalashtirish – Differensial	Dars kuzatuv, ekspert



		tashkil eta olish qobiliyati	yondashuvni qo'llash – Baholash mezonlarini ishlab chiqish	bahosi, portfolio
Innovatsion- intellektual mezon		Yangilik yaratish va joriy etish salohiyati	– Muammoli vaziyatlarda ijodiy yechim topish – Raqamli vositalardan samarali foydalanish – Ilmiy-tadqiqot faoliyatida ishtirok	Loyiha ishlari, innovatsion faoliyat monitoringi
Refleksiv- analitik mezon		O'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyati	– O'z-o'zini baholash – Pedagogik xatolarni aniqlash – Kasbiy rivojlanish rejasini tuzish	Refleksiya kundaligi, suhbat, o'zini baholash anketasi
Kommunikativ- intellektual mezon		Professional muloqot va hamkorlik madaniyati	– O'quvchi va hamkasblar bilan samarali muloqot – Konfliktlarni konstruktiv hal etish – Jamoada ishlash ko'nikmasi	Kuzatuv, 360° baholash, sotsiometrik tahlil
Axborot- raqamli mezon		Raqamli kompetensiya va axborot bilan ishlash madaniyati	– AKTdan samarali foydalanish – Onlayn ta'lim platformalarini qo'llash – Axborotni saralash va tahlil qilish	Amaliy topshiriq, elektron portfolio
Motivatsion- aksiologik mezon		Kasbiy qadriyatlar va ichki motivatsiya	– O'z kasbiga sadoqat – Doimiy o'qib- o'rganishga intilish – Innovatsiyaga ochiqlik	So'rovnoma, suhbat, psixologik diagnostika

Pedagogning kasbiy intellektual salohiyati ko'p komponentli tizim bo'lib, u nafaqat bilim darajasi, balki metodik mahorat, innovatsion fikrlash, reflektiv tahlil va kommunikativ kompetensiyalarni ham qamrab oladi. Zamonaviy ta'lim talablari asosida pedagogning intellektual salohiyati funksional va amaliy yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Kompetensiyaviy yondashuvga ko'ra kasbiy samaradorlik bilim, ko'nikma va qadriyatlar integratsiyasi orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, intellektning ko'p qirrali tuzilishi haqidagi qarashlar pedagog faoliyatini kompleks baholash zarurligini asoslaydi.

Xulosa. Pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini aniqlash zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida kasbiy intellektual salohiyat pedagog faoliyati samaradorligini belgilab beruvchi integrativ sifat ekani asoslandi. U bilish faolligi, tanqidiy va kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish, innovatsion yondashuvni qo'llash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda reflektiv tahlil qilish qobiliyatlarini qamrab oladi. Ishlab chiqilgan mezon va ko'rsatkichlar pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini xolis va tizimli baholash imkonini beradi. Mazkur mezonlar asosida salohiyat darajalarini (yuqori, o'rta, past) aniqlash orqali pedagoglarning kasbiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, malaka oshirish jarayonlarini takomillashtirish hamda ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni bartaraf etish mumkin. Pedagoglarning kasbiy intellektual salohiyatini baholashning aniq mezon va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish ta'lim muassasalarida kadrlar salohiyatini oshirish, innovatsion muhitni shakllantirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni.
4. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Logos, 2004.
5. Xutorskoy A.V. Klyuchevye kompetensii kak komponent lichnostno-oriyentirovannoy paradigmy obrazovaniya // Narodnoye obrazovaniye. – 2003. – №2.
6. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – Moskva: Znaniye, 1996.



7. Беспалко В.Р. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989.
8. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – Москва: Интор, 1996.
9. Blum B.S. Taksonomiya obrazovatel'nykh tseley. – Moskva: Pedagogika, 1986.
10. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1962.
11. Sternberg R.J. Successful Intelligence. – New York: Plume, 1997.
12. Shulman L.S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. – 1986. – Vol. 15(2).
13. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2018.